

I. Теоретичні засади української державності

Іван Терлюк

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права факультету
управління, економіки та права
Львівського національного університету ветеринарної
медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0900-4388>
i.terlyuk2406@gmail.com

УДК 340.15(477):342

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД, НАЦІЯ І ДЕРЖАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЬЯТЬ У КОНТЕКСТІ ПОСТАННЯ ДЕРЖАВНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

АНОТАЦІЯ. Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу понять “народ”, “нація” і “держава” в контексті становлення української державності та національної державності. Актуальність зумовлена відсутністю усталених критеріїв для розмежування цих понять, варіативністю їх історико-правового змісту, а також неоднозначністю визначення часу зародження української нації та поглядів щодо неперервності державотворчих процесів. Мета статті, яка методологічно спирається на історико-правовий, системно-структурний і формально-логічний підходи, полягає у спробі з’ясувати теоретико-правовий зміст означених понять та їх історико-правового розмежування. Показано, що народ репрезентує первинну форму колективної ідентичності, засновану на етнокультурній спільності, правових звичаях і територіальній тягlosti, тоді як нація відображає перехід до політико-правового суб’єкта, здатного усвідомлювати себе носієм суверенітету. Мотивовано, що держава постає як інституційна форма здійснення публічної влади, яка, однак, у ранніх і середньовічних утвореннях, зокрема на українських землях, мала персоніфіковану та династично-станову природу і не ґрунтувалася на народному суверенітеті. Установлено, що державність охоплює ширший історико-правовий процес формування, відтворення та тягlosti форм публічної влади, правової культури та традицій самоврядування. Висловлено переконання, що ранньомодерна Козацька держава, зокрема Гетьманщина, поєднала історичну тягlostь української державно-правової традиції з формуванням національної політичної суб’єктності, заклавши правові й ідейні основи української національної державності. А козацькі вольності й ідея свободи стали стійким ціннісно-нормативним орієнтиром національної державної традиції.

Ключові слова: народ; нація; держава; державність; національна державність; націогенез; історико-правовий аналіз; вольності; правові засади державотворення.

Визначення співвідношення понять “народ”, “нація”, “держава”, “державність” і “національна державність” залишається одним із найскладніших і водночас найактуальніших питань сучасної української юридичної науки. Проблема має подвійний характер: з одного боку, вона пов’язана

з відсутністю сталих критеріїв для чіткого розмежування цих категорій і варіативністю їхнього історико-правового змісту в різні епохи; а з іншого – з тим, що в науковому і суспільно-політичному дискурсі досі не сформовано єдиної позиції щодо часу зародження української нації та безперервності державотворчих процесів. Саме тому визначення теоретичних засад історико-правового аналізу проблематики, окресленої у заголовку, є необхідною передумовою для розуміння того, коли і за яких умов відбулося поєднання етнічних, політичних та інституційних чинників державотворення, що зумовило формування української національної державності як самостійного правового феномена.

Наукова проблематика, пов'язана з осмисленням феноменів народу, нації та держави, як у загальнотеоретичному, так і в українському контексті, має тривалу й багатогранну історію досліджень. Якщо тимчасово відкласти питання державності, то чи не найбільше дослідницької уваги у зазначеній тріаді привертає проблема *нації* (тут і далі курсив наш. – І. Т.). Вона викликала інтерес насамперед як феномен, що поєднує етнокультурний компонент народу з інституційною формою держави. Вивчення нації, відповідно до усталеної в науці традиції, здійснюється в межах двох провідних парадигм – *етнічної* (примордіалістської) та *політичної* (конструктивістської).

Примордіалісти (зокрема Дж. Армстронг, К. Гірц, В. Коннор, Е. Сміт, Д. Лангевіше, а серед українців – Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Ю. Фігурний, В. Шевчук та інші відомі вчені) виходять із об'єктивних ознак – спільного походження, території, релігії, культури, мови, світогляду – і вважають, що нація існує як соціальна спільнота протягом тривалого історичного періоду. Натомість конструктивісти (Б. Андерсон, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, К. Дойч, Е. Ренан, Д. Шнаппер, М. Грох, а серед українських учених або дослідників українського походження – С. Єкельчик, Б. Кравченко, В. Масненко, Р. Шпорлюк та ін.) розглядають націю як модерне та політичне явище XIX – початку XX ст., сформоване інтелектуальною елітою шляхом конструювання уявлень про спільність походження, єдність інтересів і рівність усіх громадян перед законом.

Як незаперечний факт констатуємо наявність розвиненої історіографії, у межах якої простежуються різні підходи до осмислення проблем української нації та державотворення – від умовно класичних праць О. Бочковського, Д. Донцова, В. Липинського, С. Рудницького, В. Старосольського до досліджень сучасних українських істориків, політологів і правознавців (Я. Грицака, Г. Касьянова, А. Колодій, І. Кресіної, П. Рабіновича, В. Колісника, О. Макаренкова та ін.). Втім, попри розвинену історіографію, як видається, проблема співвідношення понять “народ”, “нація” і “державна” – а відтак і питання постання української державності та національної державності – залишається висвітленою радше фрагментарно, аніж концептуально. Власне саме поняття “державності” як самостійного історико-правового

феномена лише нині починає набувати чіткої наукової визначеності, оскільки тривалий час воно або ототожнювалося з державою, або розчинялося у ширших політичних, філософських і соціокультурних контекстах.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу понять “народ”, “нація” і “державна” та їх історико-правового розмежування в контексті становлення української державності й національної держави. Особливу увагу зосереджено на з’ясуванні співвідношення цих понять у системі політико-правових категорій, зокрема таких, як влада, суверенітет, легітимність; простеженні їх еволюції та окресленні змісту в історико-теоретичному вимірі; обґрунтуванні значення такого розмежування для сучасного розуміння феномену української державності. Методологічну основу дослідження становлять історико-правовий, системно-структурний і формально-логічний підходи.

Авторів цих рядків уже неодноразово доводилося звертатися до заявленої проблематики. У попередніх дослідженнях предметом уваги були питання, пов’язані з феноменом нації – передусім у контексті основних підходів, сформованих у світовій та українській науковій думці щодо сутності цього поняття, його змістового наповнення, часових меж формування та співвідношення з категоріями “етнос” і “народ”¹. Окрему увагу приділено також теоретичним аспектам державності як суспільного явища та, зокрема, її співвідношенню з поняттям “державна”².

Відтак у межах цієї статті немає потреби відтворювати зміст попередніх досліджень із посиланнями на конкретні публікації (їх можна віднайти у відповідних працях автора), а лише окреслити ключові положення попередніх висновків щодо змісту понять, якими оперує дослідження: “нація”, “етнос”, “народ”, “державна” та “державність” – насамперед тих, що стосуються їхньої сутності та часу постання.

Методологічно виправданим видається структурування подальшого викладу матеріалу за семантично спорідненими групами понять відповідно до мети та логіки дослідження.

Формування української спільноти: історичні, правові й політичні параметри понять “народ” і “нація”

З огляду на потребу розмежування понять, які формують основу суспільно-політичного буття, насамперед зосередимо увагу на феноменах “народу”

¹ Див.: І Терлюк, ‘Феномен нації у науковому дискурсі: до методології проблеми історичної спадкоємності нації та держави’ [2018] 902 Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки 19–25; І Терлюк, ‘Феномен нації і націогенезу в контексті (національного) державотворення’ [2022] 2(34)9 Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” 13–22 <https://doi.org/10.23939/law2022.34.013>.

² Див.: І Терлюк, “Державна” і “державність”: до проблеми теоретико-правового та історико-правового змісту понять в контексті українського (національного) державотворення [2021] 1(29)8 Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” 17–28 <http://doi.org/10.23939/law2021.29.017>.

та “нації”. Вони чи не найбільше відображають етнокультурну й політичну природу людської спільноти.

Як найбільш багатопланове серед зазначених бачимо поняття “народ”. В українській історико-правовій традиції, зокрема й у попередніх студіях автора, воно розглядається у трьох основних значеннях – соціальному, етнічному та суспільно-політичному. У соціальному сенсі народ розуміється як колектив людей, що об’єднує різні соціальні групи й верстви суспільства; в етнічному – як спільнота зі своєю мовою, культурою та усвідомленням власної єдності й відмінності від інших; у суспільно-політичному – як населення держави, згуртоване на основі спільних громадянських (національно-громадянських) інтересів. Саме в цьому останньому значенні поняття “народ” наближається до поняття “нація” – як такого народу, що піднесений запасом державницьких сил, наділений здатністю до самоідентифікації та відмежування від інших націй державними кордонами, а також спроможністю інтегрувати інші етнічні спільноти до складу своєї держави на правах національних меншин.

Ці концептуальні особливості народу, а також нації, відображено у численних дослідженнях українських істориків-етнологів, філософів, правників і політологів. З-поміж праць, присвячених теоретичним аспектам феномену нації та національної державності, варто відзначити доробок В. Євтуха, В. Колісника, В. Крисаченка, С. Макарчука, В. Наулка, Ю. Римаренка та ін., у яких аналізуються поняття “українська нація” й “українська політична нація”. У їхньому розумінні цього феномену простежуються суттєві відмінності: в першому випадку українська нація постає як етнічне явище, у другому – як політична спільність, що ґрунтується на громадянській ідентичності.

Проблема часу появи української нації є не менш дискусійною в українській історіографії. Прихильники примордіалістської (первинної) традиції вбачають її витоки ще в добу Середньовіччя (В. Балушок, В. Баран, М. Грушевський, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, В. Шевчук та ін.). Інші дослідники пов’язують формування української нації з раннім Новим часом (З. Когут, П. Сас, Ф. Сисин, Н. Старченко, О. Струкевич, В. Щербак та ін.). Натомість представники політичної (конструктивістської) парадигми трактують українську націю як модерне утворення, що сформувалося у XVIII–XIX ст. (Я. Грицак, Г. Касьянов, Б. Кравченко, В. Масненко, С. Плохій, Р. Шпорлюк та ін.). Частина науковців вважає, що українська нація як цілісне суспільне утворення сформувалася лише у XIX ст., а деякі – навіть у XX ст. Існують також поодинокі підходи, згідно з якими про повноцінне становлення української нації можна говорити лише в контексті подій початку XXI ст. – після Євромайдану або в часи повномасштабної російсько-української війни та утвердження нової громадянської солідарності.

З метою глибшого осмислення еволюції та співвідношення понять у історико-правовому контексті вважаємо за доцільне звернутися до праць

провідних українських (і не лише українських) істориків – М. Грушевського, П. Саса, С. Плохія, чий підходи репрезентують різні інтерпретаційні моделі походження та розвитку народу, нації й державності.

М. Грушевський – класичний представник української національної історіографії – питання про український “народ” і “націю” та їхні витоки опосередковано порушував, зокрема, у першому томі своєї “Історії України-Руси” (1898). Попри фундаментальність цієї праці, його теоретичні міркування щодо зазначених понять розсосереджені у вступі, передмові та розділах, присвячених слов’янським племенам. Водночас очевидно, що в цих міркуваннях учений послідовно дотримувався виразного примордіалістського підходу. Він виходив із переконання, що етноси й нації мають давні, майже “генетичні” витоки, а не є модерними конструкціями. Тож Грушевський уживав термін “народ” (народъ) як базове позначення етнічної спільноти від найдавніших часів, тоді як “націю” використовував радше як означення сучасного стану розвитку цієї ж спільноти, хоча в історичному контексті вважав їх тотожними поняттями.

Зокрема, для Грушевського український народ – не абстракція, а органічна еволюція окремої гілки слов’янських племен, історична тяглість яких на території сучасної України сягає щонайменше IV–VI ст. Учений категорично відкидав імперську схему, що пов’язувала витоки “руського народу” з північно-східними князівствами або монгольським періодом, а наполягав на тезі про те, що саме ‘в антах маємо предків українських племен’. З антами він також пов’язував формування полян та інших племен Київщини VIII–IX ст., і вважав їх найдавнішими історично знаними предками українського народу. Учений переконував, що спадкоємність між антами та українцями забезпечується мовною, територіальною й культурною безперервністю. Цю тяглість учений обґрунтовував локалізацією антів у межиріччі від Дністра до Дону, спільністю слов’янської мови й громадських звичаїв, а також археологічними матеріалами пенківської культури V–VII ст.

Загалом, як впливає з цієї та інших праць М. Грушевського, “народ” на початкових етапах формування українців постає як своєрідна протонація, що поступово розгортається в “націю” через становлення державних інститутів і розвиток культури. Інакше кажучи, народ у його концепції – це етнічний фундамент, закладений у добу стародавності та Середньовіччя, тоді як нація – це той самий народ, але вже оформлений у власній державній формі. Першою українською нацією в державі М. Грушевський уважав Русь (Руську державу), фактично ототожнюючи “руський народ” із українською нацією³. Відтак для М. Грушевського українська нація – це етнічна спільнота (народ) з історичною тяглістю, що формується від давніх племінних об’єднань через територію, мову, культуру та державу.

³ М. Грушевський, *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Т. 1* (3-тє вид., доп., Наукова думка 1994) 1–20, 177, 177–178, 128–145, 188–193, 366–378, 496–538.

С. Плохій, авторитетний американський історик українського походження, репрезентує конструктивістсько-політичну парадигму, у центрі якої – роль державних інституцій, еліт та модерних механізмів масової комунікації. На відміну від М. Грушевського, він виходить із того, що нації не “народжуються”, а конструюються – і не в глибині віків, а в добу модерну, коли з’являються масовий друк, загальна освіта, централізована держава й національні рухи. Саме еліти – інтелектуали, духовенство, адміністрація – створюють наративи, міфи та тексти, які й формують модерну націю. Домодерні ж спільноти на території України – від антив, включно з Руссю і козацтвом, – були, на думку С. Плохія, радше історичною “сировиною” для майбутнього українського національного проєкту.

Послугуючись насамперед “Повістю временних літ” як “джерелом множинних ідентичностей”, С. Плохій підкреслює, що після монгольської навали племінні назви й локальні ідентичності справді відроджуються, однак не розвиваються у напрямі нації. Причиною є відсутність спільної еліти, цілісної писемної культури та єдиного політичного проєкту. Домодерна ідентичність, хоча й була гнучкою, залишалася регіональною, династичною та релігійною; на відміну від модерної нації – масової, уніфікованої та етнічно маркованої – вона не мала етнічного виміру. Відтак увесь домодерний період, за С. Плохієм, не був етапом творення “української спільноти”, а становив послідовність елітних проєктів політичних і релігійних спільнот, що конкурували між собою за спадщину Русі.

Інакше кажучи, анти та Києво-Руська держава в його моделі не розглядаються як початок української нації, а лише як один із можливих історичних наративів. Аргумент щодо мови як осердя культурної тягlosti в домодерні часи для С. Плохія не є переконливим: мовна належність тоді не була маркером етносу, а функціонувала передусім як інструмент елітної легітимації. Писемність, хроніки, правові збірники слугували потребам держави, церкви чи владних груп, але не були засобом масової комунікації. Лише в модерну добу мова перетворюється на етнічний і національний маркер, стаючи визначальною для формування національної ідентичності⁴.

Питання етнічної невизначеності домодерного періоду порушував і провідний український медієвіст О. Моця. Він наголошував, що сільське населення Русі слід розглядати як безетнічне, оскільки замкненість селянського побуту та слабкість комунікацій перешкоджали формуванню усвідомленої спільності між жителями різних територій. Селяни жили в значно локальніших і конкретніших “світах”, ніж це уявляється з позицій пізнішої національної історії⁵.

⁴ С. Плохій, *Походження слов’янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі* (пер. з англ. С. Плохій, Критика 2015) 19, 45, 224, 301, 412–415.

⁵ О. Моця, *Українці: народ і його земля (етапи становлення)* (Стародавній Світ 2011) 206–217, 216.

Лише ранньомодерна доба відкрила нові можливості для ширших форм колективної ідентифікації. Саме щодо цього періоду С. Плохій формулює важливий для нашого дослідження висновок: лейтмотивом суспільного дискурсу, що оформив руську (українську) ідентичність, була не лояльність правителів (як у Московії), а утвердження прав окремих інституцій, станів і по-різному уявлених народів⁶.

На істотні ментальні, соціокультурні та політичні ознаки руської (української) ідентичності вказують і численні іноземні джерела. Так, Павло Алепський (Халебський), мандруючи у 1650-х роках українськими землями в складі патріаршої свити, а згодом повертаючись із Московської держави через Україну додому, докладно ознайомився з релігійним життям, звичаями та культурними практиками місцевого населення. У своєму подорожньому щоденнику він високо оцінював побожність українців, їхню схильність до милосердя, доброзичливості, відкритості, гостинності, свободоловності і “ліричності душі”. Водночас, провівши тривалий час у Московії, П. Алепський зауважив різкий контраст між тамтешнім укладом життя та знайомою йому українською дійсністю⁷.

Важливі чинники зміцнення ранньомодерної української ідентичності сформувалися в період перебування українських земель у складі Речі Посполитої під впливом тогочасних політичних процесів. Знаковим явищем у цьому сенсі слід вважати Берестейську унію 1596 р. Зокрема, вона активувала полемічну літературу, в межах якої вперше теоретично артикулюється ідея “русского народа” як окремої історичної та культурної сутності (твори Мелетія Смотрицького, Іпатія Потія, Захарії Копистенського та ін.). Як слушно зазначає В. Щербак, підґрунтям формування цієї концепції стали історичні ретроспективи, що саме тоді набули довершених змістових контурів: наголос на свободі “народу руського”, здобутої ще за київських князів; готовність до самопожертви заради “вітчизни”; а також переконання у рівноправності з польським і литовським народами. Інтерес до княжої Русі як до “святої старовини” поступово перетворюється на важливий чинник самоусвідомлення та культурного самоствердження спільноти⁸.

У цьому контексті термін “русский народ” (або “народ русский”), який наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. позначає специфічну етнополітичну та культурну спільноту, яка постає як результат політичного, конфесійного та інтелектуального розвитку східних воєводств Речі Посполитої – Київщини, Волині, Брацлавщини та інших “русских” земель. Саме ці території дедалі виразніше асоціюються із “Україною” як із простором східних кресів Речі Посполитої. Це надає поняттю “русский народ” не лише історичного, а й геополітичного виміру.

⁶ Плохій (н 4) 224.

⁷ П. Халебський, *Україна – земля козаків. Подорожній щоденник* (М. Рябий (упоряд.), Ярославів Вал 2009) 224–226.

⁸ В. Щербак, *Державна ідея в ранньомодерній Україні* (Твори 2019) 24–36.

Соціально спільнота охоплювала шляхту (еліту), духовенство, міщан і козаків. Особливо інтенсивно поняття “руський народ” поширюється у першій половині XVII ст., коли зростає роль козацтва як захисника “руського народу” – що виразно простежується у відновленні православної ієрархії 1620 р., Хотинській війні 1621 р. та повстаннях 1620–1630-х років.

Проте чітко окресленого політичного змісту концепції “руського народу” надала руська шляхта, яка, зокрема у сеймових виступах 1620, 1629 і 1641 рр., наполягала на політичній рівноправності. Як зауважував польський дослідник Г. Літвін, ця тенденція надалі відбивається й у дипломі Яна Казимира 1649 р., де фіксується ідея про “об’єднання польського, литовського й руського поштивих народів” як трьох рівноправних елементів Речі Посполитої⁹.

До 1648 р. руська ідентичність поступово еволюціонує в напрямі ідеї державної автономії, а провідним її носієм стає козацтво, яке дедалі частіше сприймає себе як “політичний народ”. У петиціях 1621–1632 рр. козаки вже відкрито вимагали прав на рівні зі шляхтою. Після ж “козацьких воєн” і зміни політичної конфігурації шляхта істотно втрачає свої позиції, а концепція “руського народу” переходить у форму козацької державності – Гетьманщини¹⁰.

Власне, поява наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. перших політичних проєктів “українського / руського народу” як окремої спільноти, стала для П. Саса, знаного історика, точкою відліку формування української нації. Займаючи проміжну позицію між концепціями М. Грушевського і С. Плохія, цей вчений найбільш послідовно репрезентує ранньомодерну модель становлення української національної спільноти, органічно пов’язаної з соціальними та політичними трансформаціями доби.

У трактуванні П. Саса “руський народ” – це насамперед етноконфесійна спільнота, головними ознаками якої виступають мова, віра і традиція. Дослідник підкреслює її витоки та певну тяглість від Київської держави й Великого князівства Литовського, де провідними маркерами руськості поставали православ’я та “руська” самосвідомість. Саме там, за П. Сасом, сформувалася етнічна основа *майбутньої* української нації. Хоча вона як спільнота в той період ще не володіла політичною суб’єктністю. Нацією, на думку вченого, стає лише та етнічна спільнота, у якій пробуджується політична самосвідомість широких соціальних верств. У ранньомодерній Україні провідними каталізаторами такої спільноти були масовий козацький рух і конфесійна боротьба, а духовним стрижнем – ранньомодерна національна ідея, зокрема ідея релігійної свободи руського народу¹¹.

⁹ Г. Літвін, *З народу Руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648)* (пер. з польськ. Л. Лисенко, Дух і літера 2016) 5–105, 455–491.

¹⁰ Щербак (н 8) 58–68.

¹¹ П. Сас, *Витоки українського націотворення* (Ін-т історії України НАН України 2010) 43–86, 130–138, 323–327, 352–374, 604–621.

Водночас у своїх ранніх працях П. Сас розглядає становлення національної свідомості українців крізь призму розвитку політичної культури цього часу. Особливо промовистим є його висновок про те, що в політичній самосвідомості запорозьких козаків поняття “народ” виходило за межі буденного значення (“люди”) й набуло абстрактного, концептуального змісту: “руський народ” постає як категорія політичної культури¹². Рецензент цієї праці П. Саса, проф. Ю. Мицик, слушно відзначає ширший культурний контекст цього явища: у польськокомовній історіографії та публіцистиці XVI–XVIII ст., які активно використовувалися тогочасною українською інтелектуальною елітою, термін *narod* уживався у значенні “нація” – у сенсі, близькому до його сучасного розуміння¹³.

Наукова позиція автора цих рядків полягає в тому, що українська нація постала на культурному (етнічному) ґрунті. Процес формування нації – націогенез – багатовимірний історичний розвиток етносу, який, на відміну від етногенезу, нерозривно пов’язаний із пробудженням його політичної самосвідомості в умовах боротьби за власну державу або її розбудови. У цьому процесі ядром націотворення ставала певна соціальна група (стан), що мала власну корпоративну солідарність, культуру, ментальність і передусім – усвідомлені інтереси. Насамперед потреба в політичному захисті цих інтересів через державні інституції створила підґрунтя для зародження національної державності та формування національної (національно-державної) ідеї.

Поштовхом до переходу етносу у стан нації виступали “вузлові події” історії (за М. Фуко – “історичні злами”¹⁴): війни, революції, завоювання або різкі зміни соціального та правового статусу різних суспільних груп. Протягом відносно короткого часу такі події спричиняли глибинні, нерідко епохальні зміни, а сам етнос опинявся у нових (часто гірших) умовах існування. Ключовим наслідком такого “історичного стресу” ставало критичне усвідомлення необхідності зберегти, щонайменше, попередній соціально-політичний статус.

Первинно ідея нації як політичного способу розв’язання актуальних проблем спільноти охоплювала переважно привілейовані верстви. Згодом, під впливом ширшої інтелектуальної та релігійної комунікації відбувався процес “націоналізації свідомості” (термін Ю. Земського¹⁵), що охоплював дедалі ширші суспільні верстви – міське населення, духовенство. Селяни, “мовчазна більшість”, до цього процесу долучалися найпізніше, фактично з початком модернізаційних процесів. Упродовж тривалого періоду провідним ідеологічним чинником націотворення виступала релігія, насамперед

¹² П. Сас, *Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): навч. посіб.* (Львів 1998) 57–58.

¹³ Ю. Мицик, ‘Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша пол. XVII ст.) К., 1998. 295 с.’ [1998] 5 Український історичний журнал 126.

¹⁴ М. Фуко, *Археологія знання* (пер. з фр. В. Шовкун, Вид-во Соломії Павличко “Основи” 2003) 7–9.

¹⁵ Ю. Земський, *Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.* (Хмельницький 2011) 1215.

церква, що формувала моральні орієнтири, суспільні норми й культурну тяглість спільноти.

Початок українського націогенезу та, відповідно, зародження власне національного державотворення – у сенсі усвідомленої потреби у власній державі – припадає на “історичний злам” останньої третини XVI – першої половини XVII ст. Саме тоді, в умовах новопосталої Речі Посполитої, різко змінилося соціальне та правове становище руської (української) спільноти внаслідок втрати попередніх звичаєво-правових вольностей.

Ця зміна породила потребу збереження хоча б попереднього статусу або – за сприятливих умов – домогтися вищого. Оскільки традиційна еліта – князівсько-боярська – була майже повністю полонізована й окатоличена, носіями ідей, здатних консолідувати суспільство, ставали інші, активніші соціальні групи – духовенство та, передусім, козацтво. Ці верстви виступили основними генераторами концептів, що виводили руську спільноту до рівня нації й зумовили процес “націоналізації свідомості” ширших суспільних верств. У підсумку ідея державності, вперше виразно сформульована козацькою верствою, набула рис повноцінної національної ідеї.

Константа вольностей, передусім козацьких, виконала роль об’єднавчого принципу українського суспільства ранньомодерної доби. Вона стала спільною цінністю для різних соціальних верств і заклала один із ключових напрямів еволюції українського націогенезу – особливе історичне розуміння національної ідеї в контексті поступу української державності. У добу Нового часу ця категорія “вольностей” кореспондує поняттям “воля” та “свобода”, а в сучасну добу Новітнього часу її можна умовно зіставити з широким модерним поняттям “демократія”.

Отже, узагальнення викладеного дає змогу виокремити такі проміжні висновки.

1. Еволюція понять “народ” і “нація” у процесі формування української спільноти засвідчує їхню історичну тяглість і трансформацію від етнокультурної спільноти до політико-правового суб’єкта. Різні рівні колективної ідентичності – русь, руські, козаки, – що формувалися на окремих етапах розвитку спільноти під впливом історичних, соціокультурних і політико-правових чинників, ґрунтувалися на спільних закономірностях націотворення.

2. Підвалиною українського націогенезу став етнокультурний фундамент. Ранні форми української ідентичності (русь) ґрунтувалися на спільності мови, правових звичаїв і територіальній тягlosti, що забезпечувало відносну сталість колективного статусу в межах різних державних утворень – від Києво-Руської держави, а почасти й перших слов’янських союзів на території сучасної України, до Великого князівства Литовського.

3. Ранньомодерний імпульс у розвитку української (руської) спільноти в умовах Речі Посполитої був викликаний “історичним зломом” XVI–XVII ст. – різкою зміною її соціально-правового статусу, що актуалізувало

потребу збереження власного статусу, прав і культурної окремішності. Активізація конфесійної боротьби та поява полемічної літератури створили середовище, у якому етноконфесійний “руський народ” почав здобувати ознаки політичної спільноти. Носіями ідеї народної суб’єктності виступило насамперед козацтво й духовенство, частково також українська шляхта. Вони формували уявлення про народ як носія прав, вольностей і легітимних державницьких претензій.

4. У цьому середовищі поняття народу вперше отримало чітке правове наповнення як спільноти, здатної до самоуправління та правового самовизначення. Інтегральною цінністю та водночас ранньою формою української політичної свободи стали козацькі вольності, які згодом еволюціонували в модерні уявлення про волю, свободу і, зрештою, демократичні ідеали. У підсумку українська нація постає як результат поєднання етнокультурної тягlosti з формуванням політико-правової суб’єктності, що стала основою української державницької традиції.

“Держава” і “державність” як історико-правові поняття

У теоретико-правовому дискурсі поняття “держава” і “державність”, репрезентуючи різні виміри державно-правової дійсності, належать до різних рівнів аналізу, хоча перебувають у внутрішньому, змістовно необхідному взаємозв’язку.

Зазвичай поняттям “держава” відображають інституційну форму публічної влади, що функціонує на визначеній території, спирається на систему правових норм і володіє апаратом управління та примусу. “Державність” натомість охоплює ширший історико-правовий і культурно-цивілізаційний вимір. Йдеться не лише про наявність державних установ, а й про тривалу традицію політичного самоврядування, правової культури, легітимізаційних практик, способів організації суспільної влади та символічних структур, що забезпечують самовідтворення спільноти як суб’єкта політичного життя.

Інакше кажучи, якщо держава віддзеркалює інституційно-правову форму організації публічної влади, то державність охоплює всебічний історико-культурний, політичний і соціально-правовий контекст, у межах якого ця влада виникає, функціонує та відтворюється.

Себто у категорії державності акумульовано не лише правовий зміст, а й соціально-історичні механізми тягlosti публічної влади – від ранніх форм колективної самоорганізації до ранньомодерних і модерних типів політичної суб’єктності. Така багатоаспектність, на нашу думку, й зумовлює те, що в науковій літературі це поняття не має єдиної, усталеної та загальновизнаної дефініції. Його зміст охоплює різні феномени: форми політичної самоорганізації, що передують утворенню власне держави; специфічні форми політичної організації суспільства в різні історичні періоди (наприклад, “українська середньовічна державність”); прояви та риси держави на окремих етапах її

розвитку (як-от “українська національна державність 1917–1921 рр.”); а також властивість суспільства, що відображає рівень його “державницького” розвитку тощо. Певне компромісне поняття державності, що розкриває особливості смислового зв’язку між різними історичними вимірами державно-правової дійсності, надає М. Мірошніченко. Вона пропонує розуміти державність ‘як державу з боку її соціально-історичної укоріненості в бутті [народу], а державу – як державність з боку її організаційно-правового утвердження’, тобто як форму інституційної реалізації публічної влади, що визначає межі організуючого впливу держави на суспільство через систему позитивного права та законодавства¹⁶.

Широке історико-правове розуміння державності потребує своєю чергою і більш гнучкого підходу до визначення самої держави як феномену. У цьому контексті домінантний у сучасній позитивістській теорії держави і права – і вже усталений у правознавстві – підхід, відповідно до якого сучасна держава визначається як універсальна політико-правова організація суспільства, що характеризується суверенітетом, територіальною визначеністю та публічною владою, яка спирається на комплекс адміністративних, військових, судових і культурних інституцій, видається надмірно звуженим. Така дефініція майже не враховує державу як історико-правове явище та як культурно зумовлену форму суспільної організації. Унаслідок цього редукціонізму держава постає передусім як апарат управління, тоді як насправді вона є значно ширшим феноменом – носієм правових традицій, політичного досвіду, морально-ціннісних уявлень і уявлень про справедливість, що визначають нормативні засади її функціонування.

Також важливо пам’ятати, що така держава, як її загалом тлумачить сучасна юридична наука, існує порівняно недовго – її формування пов’язане з кризою феодалних відносин, інституціоналізацією публічної влади, становленням централізованого апарату управління та утвердженням принципу суверенітету в добу абсолютизму й перших буржуазних революцій. Відповідно, застосовуючи поняття “держава” до попередніх історичних епох, ми неминуче виходимо за межі сучасного юридичного визначення. Натомість змушені оперувати ширшою, історико-правовою та культурно-антропологічною моделлю державної організації.

До прикладу, ранні державні утворення, порівняно з сучасними, демонструють зовсім інший рівень інституційної розбудови: у них лише починали формуватися адміністративні структури та писане право. А перші системи управління таких держав узагалі базувалися на владі правителя, жерців і військової еліти, а також поєднанні сакральної та політичної влади. Відтак держава Стародавнього світу ще не постає як інституційно деперсоналізована форма публічної влади, а функціонує переважно через персоніфіко-

¹⁶ М. Мірошніченко, *Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект* (Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини “Україна” 2007) 85.

вані владні відносини в умовах слабкої диференціації соціальних і правових структур. З огляду на це, її також коректно трактувати як протодержаву.

В умовах Середньовіччя поняття держави також було майже відсутнє у сучасному розумінні; натомість існували “князівство”, “королівство”, “земля”, “влада князя (короля)”. Держава сприймалася не як інституція, а як “порядок” (лат. – “ordo”), що поєднувався з монархом, який уже не був божеством, однак мав “божественне право” на владу. Відтак сутнісною ознакою середньовічної держави як форми суспільного розвитку можна було б вважати власне саму династію монархів, з якою асоціювалася й навколо якої розбудовувалася держава.

Ця тенденція зберігалася й у наступний період. До прикладу, попри те що в ранньомодерній Європі починають формуватися окремі риси держави в сучасному її розумінні – нормативно оформлений суверенітет, поява постійного адміністративного апарату, професіоналізація судової влади, становлення регулярного війська та бюрократії, – у тогочасній правовій свідомості надалі домінував принцип “немає землі без монарха”. Він передбачав, що існування держави є невіддільним від особи монарха як носія верховної влади; відповідно, території, які залишалися без короля чи законного володаря, сприймалися сусідніми державами як території, що не перебувають під чийось суверенітетом, а отже, можуть бути предметом претензій чи окупації¹⁷.

Як відомо, традиції держави і права на території сучасної України сягають глибокої давнини. Ще до виходу на історичну арену пращурів українського народу – слов’ян (І тис. н. е.) – у межах історичної України впродовж тисячоліть існували численні етнічно й культурно неоднорідні спільноти, для яких були притаманні певні ознаки ранніх державних утворень. Звичайно, давні суспільства на території сучасної України – кімерійці, скіфи, античні поліси Північного Причорномор’я, сармати, готи – не мають прямого генетичного зв’язку з українською державністю наступних епох і з цієї підстави не можуть розглядатися як її безпосередні форми.

Водночас створені ними форми політичної організації, елементи права, структури управління та володарювання становили важливе історико-правове підґрунтя подальшого розвитку державницьких і правових традицій українського історичного простору. Саме через них формувалися первинні зразки публічної влади, нормативності та територіальної організації суспільства, що забезпечували тяглість державно-правового розвитку українського народу на його історичній території.

На нашу думку, така тяглість ґрунтується на автохтонності українців та органічному засвоєнню зовнішніх впливів у межах власного культурно-правового середовища. Саме цей процес забезпечував спадкоємність форм державності, правової культури й традицій самоврядування, які згодом стали

¹⁷ В Макачук, *Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб.: Курс лекцій* (Атіка 2000) 166–167.

визначальними для формування української державності в її історичному та національному вимірах.

Водночас витоки власне української державності слід пов'язувати з першими слов'янськими політичними утвореннями на території сучасної України, які характеризувалися територіальною організацією населення, наявністю форм колективного управління та ознаками публічної влади (зокрема народними зборами, владним впливом родових вождів). Йдеться про союзи східнослов'янських племен, які в історико-правовому вимірі доцільно розглядати як протодержавні форми публічної влади, що передували формуванню держави як інституційно оформленої політико-правової організації суспільства. Серед них особливе місце посідав Антський союз – одне з найбільших і найпотужніших політичних та військово-племінних об'єднань IV – початку VII ст.

Ці протодержавні форми та досвід слов'янських союзів заклали основу для подальшого формування середньовічної української державності. Три-ваций процес соціально-економічного розвитку та внутрішньої консолідації східних слов'ян привів до поступового становлення і еволюції середньовічної української держави – Руської держави. У різних політичних формах – Києво-Руська, Галицько-волинська та Литовсько-Руська – ця держава проіснувала до середини XVI ст., асоціюючись із династіями монархів – Рюриковичів, Романовичів (бічна гілка волинських Мономаховичів із династії Рюриковичів) і Гедиміновичів та демонструючи різні рівні територіальної єдності, правового розвитку й державницької активності. Завершення середньовічного етапу української державності та перехід до нової фази українського державотворення знаменувала Люблінська унія 1569 р. У результаті її укладення змінилися форма держави, суспільний лад і частково правова система.

Якісно новим явищем української державності в добу раннього Нового часу стала Козацька держава – унікальний цивілізаційний феномен українського народу XVI–XVIII ст. Уже у своїх початкових формах – Запорозька Січ та реєстрове козацтво у складі Речі Посполитої – Козацька держава заклала правові та інституційні підвалини модерного українського державотворення. Вона формувалася як республіканська за своєю природою, і саме цей період історії України традиційно пов'язують із зародженням республіканських форм правління на українських землях. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. козацтво вже володіло власними органами управління, судовими інституціями та розвиненими формами зовнішніх зносин, що засвідчує наявність елементів публічної влади, відокремленої від державного апарату Речі Посполитої. Та головне навіть не в цьому: визначальним є те, що ідеї свободи, справедливості, рівності та самоврядування, уособлені козацтвом як носієм політичної суб'єктності українців цього часу, набули державно-правового змісту та інституційного втілення. У цьому сенсі коза-

цька державність знаменувала перехід від попередніх форм державності до якісно нового – національного – рівня українського державотворення.

Як переконливо доводить П. Сас, сукупність цих ознак свідчить про те, що запорозьке козацтво було не лише військово-соціальною спільнотою, а й теоретичним і практичним конструктом української національної державності, тоді як козацька доба загалом постає не передісторією, а юридичним фундаментом українського національного державотворення. У цьому контексті він виокремлює низку ключових юридичних подій і актів, що мають державотворче значення.

Зокрема, йдеться про етнополітичну концепцію українського народу, зафіксовану в козацьких трактатах і листуванні 1590 р., у межах якої “український народ” уперше постає як суб’єкт права. Важливим кроком у цьому напрямі стала Роставицька комісія 1619 р. – перша автономна угода, в якій було закріплено козацький реєстр, визначено права та територіальну юрисдикцію козацтва. Не менш показовим є відновлення православної ієрархії (акти єрусалимського патріарха), що мало значення церковно-державної легітимації козацтва як захисника Руської церкви, а також посольство Петра Конашевича-Сагайдачного до короля у 1621 р., яке слід розглядати як прояв дипломатичної діяльності національного (протонаціонального. – І. Т.) утворення з чітко сформульованими вимогами автономії.

Особливої уваги заслуговує інститут козацької ради, який у традиційній історіографії нерідко інтерпретувався як прояв політичної анархії. Натомість у правничому вимірі, за слушним зауваженням П. Саса, козацька рада постає як рання форма представницького органу – протопарламент української національної державності, що втілював принципи народного суверенітету та колективного ухвалення владних рішень¹⁸.

Апогею козацька державність досягла в середині XVII ст. унаслідок Великого повстання – Національної революції українського народу, – коли стало “Військо Запорозьке”, ранньомодерна козацько-гетьманська держава (Гетьманщина). Вона мала визначену територію, систему державної влади, місцеву адміністрацію, регулярне військо, а також власні фінансову, податкову й нормативно-правову системи. Однак, на нашу думку, принципово важливим було інше: саме її постанови засвідчило подальше формування сутнісно національної державно-правової традиції, у межах якої український народ через козацтво почав продукувати власні політико-правові ідеї, засновані на константі “вольностей” – природно-правових цінностях свободи, рівності та права на опір насильству з боку влади.

Водночас спроби Богдана Хмельницького надати Українській державі монархічної форми правління свідчили про його серйозне й стратегічне ставлення до перспектив довготривалого існування української державності. Погодимось з Ю. Пазиніч, яка обґрунтовано зауважує, що за умов

¹⁸ Сас (н 11) 130–139, 375–404, 450–463, 585, 604–620.

домінування в Європі монархічної державницької ідеології Б. Хмельницький не міг забезпечити належну легітимність державотворчих претензій, спираючись лише на власне ім'я, оскільки не походив із княжого роду. За-разом й самопроголошення монархом було практично неможливим, адже Вселенська церква не визнала б такого акту. А це автоматично поставило б Українську державу в опозицію до усієї системи європейських монархій¹⁹. На нашу думку, це також підкреслює, що козацька державність розвивалася за особливими політичними, правовими та культурними умовами, форму-ючи фундамент української національної державності.

Феномен козацької доби загалом і Гетьманщини як основної організацій-ної форми Козацької держави зокрема справив глибокий і тривалий вплив на українське суспільство. Уже в період існування Гетьманщини прикмет-ник “козацький” набуває узагальнювального характеру й використовуєть-ся для позначення національних і політичних явищ – “козацька Україна”, “козацький руський народ”, “козацька мова” тощо. Це свідчило про транс-формацію козацтва з окремого соціального стану й носія політичної суб'єкт-ності у репрезентанта національної спільноти. Навіть після поступового обмеження, а згодом і ліквідації автономії, суспільно-політичні інститути Гетьманщини залишили відчутний слід у правовій культурі, державницькій традиції та політичній ідентичності українського народу, передавши у спа-док ідеї самоврядності, верховенства права, громадянської участі та військо-во-політичної організації публічної влади.

На нашу думку, значення козацької доби для формування української національної державності особливо виразно проявилось у площині істо-рико-правової тяглості. Так, козацька державність постає спадкоємицею Руської держави, однак уже наповненою якісно новим юридичним і со-ціально-політичним змістом. Вона означала перехід від етнічної спільноти до політичної нації через боротьбу за *вольності* як комплекс природно-пра-вових прав і свобод у протистоянні польському державному та соціальному гніту.

Важливим виміром цієї трансформації стала реалізація ідеї сувереніте-ту. Спроби Богдана Хмельницького, Івана Виговського та Пилипа Орлика спрямовувалися на утвердження національно-територіального суверенітету Української держави, що набувало юридичне закріплення в договірних ак-тах, які фіксували автономний або напіvsуверенний статус України у відно-синах з Річчю Посполитою та Московською державою. Отже, суверенітет у козацьку добу постав не як абстрактна доктрина, а як практична правова вимога. Проте кульмінацією розвитку державно-правової думки козацької доби став козацький конституціоналізм, який у XVIII ст. досяг найвищого

¹⁹ Ю Пазиніч, ‘Історико-політичні аспекти українського державотворення в другій половині XVII–XVIII ст.’, 300 років Конституції гетьмана України Пилипа Орлика: проблеми становлення і розвитку українського державотворення: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції (ЛьвівДУВС 2010) 121.

рівня свого теоретичного оформлення. “Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького” Пилипа Орлика репрезентували модель обмеженої державної влади, елементи поділу влад і гарантії прав людини, що засвідчувало наявність в українській політико-правовій традиції сталих демократичних і республіканських засад.

У цьому контексті еволюціонувала й сама державницька ідея – від уявлення про козацтво як привілейований стан до концепції “козацької нації” як політичного проекту побудови власної держави. Константа “вольностей” виконувала інтегративну функцію, консолідуючи різні соціальні групи та формуючи спільну правову ідентичність, що згодом справила визначальний вплив на процеси модерного українського націогенезу XIX–XX ст.²⁰

У підсумку козацька доба може бути осмислена як своєрідний юридичний акт народження української національної державності, у межах якого етнічний народ еволюціонував у політичну націю через власну державно-правову традицію вольностей. Саме вона становить фундамент для розуміння української національної ідеї та історичної тяглості української державності.

Отже, на підставі викладеного можна сформулювати такі проміжні висновки.

1. Поняття “держава” і “державність” різняться: перше відображає інституційну форму публічної влади, друге – ширше суспільно-правове явище, що охоплює історичні, культурні, політичні й духовні основи існування народу і його держави.

2. Принципове значення для осмислення історії українського державотворення має розмежування понять “українська державність” і “українська національна державність” – йдеться про феномени, відмінні за своєю природою, структурою та історико-правовим змістом.

3. Українська державність постає як ширша історико-правова категорія, що ґрунтується на автохтонності українців, органічному засвоєнню зовнішніх впливів у межах власного культурно-правового середовища та сталому зв’язку державної організації з українською спільнотою в історичному часі й просторі сучасної України – незалежно від форм її самоназви в різні епохи (руси, русини, козаки, українці). Саме ця тяглість забезпечувала спадкоємність форм державності, правової культури та традицій самоврядування на українських землях від доби Стародавнього світу.

4. У цьому сенсі етнічно й культурно неоднорідні спільноти з окремими ознаками ранніх державних утворень, що існували в межах історичної України ще до виходу на історичну арену слов’ян (І тис. н. е.), – безпосередніх пращурів українського народу та носіїв первинних форм його державності, – попри відсутність прямого генетичного зв’язку з українською дер-

²⁰ Див. докл.: І Терлюк, *Українська державність: формування національної державно-правової традиції. Друга половина XVI – початок XX ст.* (Галицька видавнича спілка 2022) 136–193.

жавністю наступних епох, становили важливе історико-правове підґрунтя подальшого розвитку державницьких і правових традицій цього простору.

5. Тяглість українського історичного простору в середньовічний період виявляється у формуванні перших слов'янських політичних утворень (III–IV ст.) з територіальною організацією населення, колективними формами управління та ознаками публічної влади, Антського союзу (IV – початок VII ст.), а згодом – у постанні (VIII–IX ст.) та еволюції Руської держави. У різних політико-правових формах – Києво-Руська держава з київським політичним центром і руською (давньоукраїнською) соціально-правовою основою, Галицько-Волинська та Литовсько-Руська держави – і на різних рівнях державницької активності українська середньовічна державність проіснувала до середини XVI ст.

6. Виникнення української національної державності як якісно іншого державно-правового явища пов'язане з формуванням нації, тобто переходом народу до стану політичної спільноти, здатної усвідомлювати себе носієм суверенітету та інституційно реалізовувати власну політичну волю. У цьому контексті ранньомодерна Козацька держава, насамперед Гетьманщина, постає як рання форма української національної державності. Саме в козацьку добу вперше було інституційно оформлено елементи народного представництва, власної нормотворчості, юрисдикції та військово-адміністративної організації влади, що засвідчило трансформацію українського народу з етнічної спільноти в політичну спільноту (козацький народ) з власною владною компетенцією та ідеєю вольностей як засадничою основою державно-правової традиції, яка заклала фундамент для формування української національної ідеї й усвідомлення історичної тяглості української державності.

Висновки. Здійснена спроба теоретико-правового аналізу понять “народ”, “нація” та “держава” дала змогу окреслити їхні історико-правові межі й співвідношення у процесі становлення української державності. У цьому вимірі поняття народу постає як історично первинна форма колективної ідентичності, заснована на етнокультурній спільності, правових звичаях і територіальній тяглості, що зумовлювала здатність спільноти до самоорганізації та збереження власного соціально-правового статусу в межах різних політичних утворень. Нація репрезентує якісно новий етап розвитку цієї спільноти – перехід до стану політико-правового суб'єкта, здатного усвідомлювати себе носієм суверенітету, формулювати колективні права й претендувати на інституційне втілення власної політичної волі. Держава в цьому контексті розглядається як організаційно-правова форма здійснення публічної влади, яка в ранніх і середньовічних політичних утвореннях, у тому числі на території України, ґрунтувалася передусім на династичній легітимациї та становій ієрархії, характеризувалася персоніфікованістю владних повноважень і відсутністю уявлення про народ як носія суверенітету в сучасно-

му розумінні. Натомість державність охоплює ширший історико-правовий процес формування, відтворення та спадкоємності форм публічної влади, правової культури й традицій самоврядування на українських землях.

Саме у взаємодії цих категорій – від народу через націю до держави в контексті державності – розкривається логіка та специфіка українсько-го державотворчого процесу, кульмінаційним етапом якого стало постановня ранньомодерної Козацької держави. Вона поєднала історичну тяглість української державно-правової традиції з формуванням національної політичної суб'єктності, заклавши правові й ідейні засади подальшого розвитку української національної державності. У цьому сенсі козацькі вольності та сформована в козацьку добу ідея свободи постають як стійкий ціннісно-нормативний орієнтир української державно-правової традиції, що зберігає значення для осмислення її історичної тяглості та сучасних форм.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Hrushevskiy M, *Istoriia Ukrainy-Rusy: V 11 t., 12 kn. T. 1* (3-ie vyd., dop., Naukova dumka 1994) (in Ukrainian).
2. Makarchuk V, *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: navch. posib.: Kurs leksii* (Atika 2000) (in Ukrainian).
3. Mirosnichenko M, *Henezys natsionalnykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichniy aspekt* (Vidkryty mizhnarodnyi un-t rozvytku liudyny "Ukraina" 2007) (in Ukrainian).
4. Motsia O, *Ukraintsy: narod i yoho zemlia (etapy stanovlennia)* (Starodavnyi Svit 2011) (in Ukrainian).
5. Sas P, *Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha polovyna XVII st.): Navch. posib.* (Lybid 1998) (in Ukrainian).
6. Sas P, *Vytyky ukrainskoho natsiotvorennia* (In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy 2010) (in Ukrainian).
7. Shcherbak V, *Derzhavna ideia v rannomodernii Ukraini* (Tvory 2019) (in Ukrainian).
8. Terliuk I, *Ukrainska derzhavnist: formuvannia natsionalnoi derzhavno-pravovoi tradytsii. Druha polovyna XVI – pochatok XX st.* (Halytska vydavnycha spilka 2022) (in Ukrainian).
9. Zemskyi Yu, *Polska, rosiiska ta ukrainska elity v zmahanniakh za Pravoberezhnu Ukrainu seredyni XIX st.* (Khmelnytskyi 2011) (in Ukrainian).

Edited and translated books

10. Fuko M, *Arkheolohiia znannia* (per. z fr. V Shovkun, Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy" 2003) (in Ukrainian).
11. Khalebskyi P, *Ukraina – zemlia kozakiv. Podorozhnyi shchodennyk* (M Riabyi (uporiad), Yaroslaviv Val 2009) (in Ukrainian).
12. Litvin H, *Z narodu Ruskoho. Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)* (per. z polsk. L Lysenko, Dukh i litera 2016) (in Ukrainian).
13. Plokhii S, *Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusi* (per. z anh. S Plokhii, Krytyka 2015) (in Ukrainian).

Journal articles

14. Mytsyk Yu, 'Sas P. M. Politychna kultura ukrainskoho suspilstva (kinets XVI – persha pol. XVII st.) K., 1998. 295 s.' [1998] 5 *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 126 (in Ukrainian).

15. Terliuk I, “Derzhava” i “derzhavnist”: do problemy teoretyko-pravovoho ta istoryko-pravovoho zmistu poniat v konteksti ukrainskoho (natsionalnoho) derzhavotvorennia’ [2021] 1(29)8 Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii: “Iurydychni nauky” 17–28 <http://doi.org/10.23939/law2021.29.017> (in Ukrainian).
16. Terliuk I, ‘Fenomen natsii i natsiogenezu v konteksti (natsionalnoho) derzhavotvorennia’ [2022] 2(34)9 Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii: “Iurydychni nauky” 13–22 <https://doi.org/10.23939/law2022.34.013> (in Ukrainian).
17. Terliuk I, ‘Fenomen natsii u naukovomu dyskursi: do metodolohii problemy istorychnoi spadkoemnosti natsii ta derzhavy’ [2018] 902 Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Serii: Yurydychni nauky 19–25 (in Ukrainian).

Conference papers

18. Pazynich Yu, ‘Istoryko-politychni aspekty ukrainskoho derzhavotvorennia v druhii polovyni XVII–XVIII st.’, *300 rokiv Konstytutsii hetmana Ukrainy Pylypa Orlyka: problemy stanovlennia i rozvytku ukrainskoho derzhavotvorennia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-teoretychnoi konferentsii* (LvDUVS 2010) 121 (in Ukrainian).

Ivan Terlyuk

UKRAINIAN PEOPLE, NATION AND STATE:
AN ATTEMPT AT A THEORETICAL AND LEGAL DISTINCTION
OF CONCEPTS IN THE CONTEXT OF THE EMERGENCE
OF STATEHOOD AND NATIONAL STATEHOOD

ABSTRACT. The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the concepts of “people”, “nation” and “state” in the context of the formation of Ukrainian statehood and national statehood. The relevance is determined by the lack of established criteria for the delimitation of these concepts, the variability of their historical and legal content, as well as the ambiguity of determining the time of the emergence of the Ukrainian nation and views on the continuity of state-forming processes. The purpose of the article, which is methodologically based on historical and legal, systemic and structural and formal and logical approaches, is to attempt to clarify the theoretical and legal content of the above concepts and their historical and legal delimitation. It is shown that the people represent the primary form of collective identity, based on ethno-cultural community, legal customs and territorial continuity, while the nation reflects the transition to a political and legal subject capable of realizing itself as a bearer of sovereignty. It is motivated that the state appears as an institutional form of exercising public power, which, however, in early and medieval formations, in particular in Ukrainian lands, had a personified and dynastic-estate nature and was not based on popular sovereignty. It is established that statehood encompasses a broader historical and legal process of formation, reproduction and continuity of forms of public power, legal culture and traditions of self-government. It is believed that the early modern Cossack state, in particular the Hetmanate, combined the historical continuity of the Ukrainian state and legal tradition with the formation of national political subjectivity, laying the legal and ideological foundations of Ukrainian national statehood. And Cossack freedoms and the idea of freedom became a stable value-normative reference point of the national state tradition.

KEYWORDS: people; nation; state; statehood; national statehood; natogenesis; historical and legal analysis; freedoms; legal principles of state formation.